

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»**

БАЙДАК ЛЕОНІД АНДРІЙОВИЧ

УДК 574.5/1.6 (477.63)(09)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ГІДРОБІОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ
ТЕХНОГЕННО ТРАНСФОРМОВАНИХ ПРІСНОВОДНИХ ЕКОСИСТЕМ
(30-ті – 90-ті рр. ХХ ст.)**

Спеціальність 07.00.07 – історія науки і техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Харків–2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі водних біоресурсів і аквакультури Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор біологічних наук, професор
Дворецький Анатолій Іванович,
Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет,
завідувач кафедри водних біоресурсів
та аквакультури

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий
співробітник
Гамалія Віра Миколаївна,
Державний економіко-технологічний університет
транспорту, м. Київ,
завідувач кафедри суспільних та гуманітарних наук

кандидат історичних наук, доцент
Тверитникова Олена Євгенівна,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
доцент кафедри інформаційно-вимірювальних
технологій і систем

Захист відбудеться «17» вересня 2015 р. о 13⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.050.16 у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» за адресою: 61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21, навчальний корпус У1, ауд. 701.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (61002, м. Харків, вул. Фрунзе, 21)

Автореферат розісланий «11» серпня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гутник М.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Охорона водного середовища є нагальною проблемою державної політики України. Техногенний вплив на водні ресурси та біоресурси, зокрема створення штучних водосховищ, призводить до серйозних екологічних наслідків. За даними Світового руху проти будівництва гребель на річках, започаткованого в 1998 році, у світі за останні півсторіччя в результаті будівництва гребель було затоплено близько 400 тисяч кв. км родючих земель і цінних лісів, зникло або перебуває під загрозою зникнення близько 20 % видів прісноводних риб, переселено від 30 до 60 мільйонів населення.

У першій половині ХХ ст., колективом дніпропетровських гідробіологів були розпочаті інноваційні дослідження наслідків впливу будівництва греблі Дніпрогесу на процеси техногенної трансформації колишньої порожистої частини Дніпра в екосистему новоствореної штучної водойми – Дніпровського водосховища. Ці дослідження були першими в Україні та одними з перших у світі. Фундатором наукового колективу став видатний український гідробіолог, член-кореспондент АН УРСР, проф. Дмитро Онисифорович Свіренко. Було засновано новий напрям гідробіології – гідробіологія водосховищ. У подальшій діяльності учні та послідовники проф. Д. О. Свіренка значно розширили географію та проблематику досліджень, заснували або значно поглибили низку новаторських напрямів гідробіології (космічна гідробіологія; прісноводна радіоекологія; технічна гідробіологія; водна токсикологія; індустріальне рибництво; збагачення кормової бази риб (шляхом акліматизації лиманно-каспійської фауни) та ін.).

Доробок дніпропетровських гідробіологів становить вагомий внесок у розвиток гідробіологічної науки. Ретельне науково-історичне дослідження здобутків українських вчених для їх збереження, систематизації та теоретичного узагальнення є актуальним завданням, що і визначило напрям дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі водних біоресурсів і аквакультури ДДАЕУ у рамках завдань держбюджетних НДР МОН України «Дослідження впливу промислових агломерацій на водні екосистеми та радіаційно-токсикологічний стан довкілля» (ДР № 0106U000794); «Екологічні особливості формування гідробіоценозів в умовах промислового та радіаційно-хімічного впливу на водойми Придніпров'я» (ДР № 0109U000141); «Теоретичні основи формування і функціонування гідроекосистем в умовах поєданого впливу мегаполісів та підприємств ядерної промисловості» (ДР № 0111U001137); «Збалансований (сталий) розвиток агросфери і його технологічне та інформаційне забезпечення в умовах техногенно-навантажених територій» (ДР № 0115U002284), де здобувач був виконавцем окремих розділів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є історична реконструкція процесів становлення та подальшого розвитку дніпропетровської гідробіологічної школи, що спеціалізується на дослідженні техногенно-трансформованих прісноводних екосистем, на тлі політичних, економічних і соціальних особливостей 30–90 рр. ХХ ст. Для досягнення поставленої мети визначено завдання:

- проаналізувати стан і характер джерельної бази та ступінь дослідження проблеми в історіографії;
- розкрити об'єктивні передумови формування дніпропетровської гідробіологічної школи;
- визначити особистий внесок проф. Д. О. Свіренка у заснування гідробіології водосховищ та створення дніпропетровської гідробіологічної школи;
- висвітлити умови формування і розвитку наукового світогляду академіка П. П. Ширшова в період його діяльності в колективі дніпропетровських гідробіологів та їх вплив на його подальші дослідження;
- з'ясувати значущість внеску послідовників проф. Д. О. Свіренка у заснування новаторських напрямів гідробіології в Україні; проаналізувати внесок дніпропетровських вчених у дослідження Каховського, Дніпродзержинського водосховищ, водосховищ Криму, Кривбасу, дослідження стану водних екосистем Придніпров'я та розвиток космічної, технічної гідробіології, прісноводної радіоекології в Україні;
- схарактеризувати основні етапи діяльності дніпропетровської гідробіологічної школи, розробити періодизацію її розвитку;
- оцінити внесок колективу дніпропетровських гідробіологів у розвиток гідробіологічної науки.

Об'єкт дослідження – еволюція гідробіологічної науки в Україні в період 30–90 рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – становлення та розвиток дніпропетровської гідробіологічної школи, що досліджувала техногенно-трансформовані прісноводні екосистеми в означений період.

Методи дослідження базуються на принципах науковості, історизму та об'єктивності. Загальні методологічні підходи реалізуються за допомогою використання конкретних дослідних методів: внутрішньої критики – для джерелознавчого аналізу документів; періодизації – для виокремлення етапів розвитку колективу дніпропетровських гідробіологів; порівняльного і системного аналізу – для визначення місця і ролі наукового внеску дніпропетровських вчених у розвиток гідробіологічної науки. Біографічний метод дозволив сформулювати найбільш повні наукові біографії видатних представників колективу дніпропетровських гідробіологів. Використання принципів історизму, системності, об'єктивності дозволило дотримуватися конкретно-історичних підходів у проведенні аналізу процесу формування дніпропетровської гідробіологічної школи.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 30-х до 90-х рр. ХХ ст. Нижня межа, 1930-ті роки, зумовлена фактом заснування Дніпропетровської державної гідробіологічної станції, спричиненого початком робіт з будівництва Дніпрогесу. Верхня межа, 1990-ті роки, визначається зміною політичних та соціально-економічних умов у суспільстві, які вплинули на подальші напрями розвитку та характер діяльності науковців дніпропетровської гідробіологічної школи.

Територіальні межі дослідження охоплюють території та акваторії діяльності колективу дніпропетровських гідробіологів, зокрема, водосховища на Дніпрі (Дніпровське, Каховське, Дніпродзержинське), водосховища Криму, Кривбасу, стави, річки та інші водойми південно-східної України.

Наукова новизна дослідження:

– вперше здійснено історичну реконструкцію процесів становлення та подальшого розвитку дніпропетровської гідробіологічної школи за період з 30-х до 90-х років ХХ ст., яка стала ініціатором досліджень техногенно-трансформованих прісноводних екосистем; запропоновано періодизацію діяльності школи;

– спираючись на джерела, насамперед архівні, розкрито основні напрями наукової діяльності колективу дніпропетровських гідробіологів; визначена роль ідей, висунутих науковою школою для розвитку низки напрямів гідробіологічної науки: гідробіології водосховищ, космічної гідробіології, технічної гідробіології, прісноводної радіоекології, водної токсикології, індустріального рибництва, збагачення кормової бази риб;

– вперше обґрунтовано значення діяльності професора Д. О. Свіренка для заснування наукових студій з гідробіології водосховищ. Показано, що його учні стали фундаторами нових наукових напрямів у гідробіологічній науці;

– розкрито вплив наукових досліджень з гідробіології водосховищ (Дніпровського, Каховського, Дніпродзержинського), водосховищ Криму, Кривбасу та інших водойм України на вирішення завдань екологічної безпеки в Україні та збереження довкілля;

– підкреслено роль дніпропетровських гідробіологів у розробці обґрунтування для заснування Дніпровсько-Орільського заповідника у центрі промислово-навантаженого Придніпров'я для спостереження за впливом техногенних факторів на довкілля, а також збереження багатьох видів водних рослин і тварин, що зникають.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, узагальнення і конкретний фактичний матеріал дисертації можуть бути застосовані в дослідницьких студіях з історії науки і техніки, у підготовці лекційних курсів та підручників, при написанні монографій, довідкових видань, наукових статей і біографій вчених. Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у викладанні навчальних курсів «Вступ до фаху», «Гідробіологія»

і «Гідроекологія» для студентів кафедри водних біоресурсів і аквакультури Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету, а також були застосовані при створенні документального фільму про життя і діяльність академіка-гідробіолога П. П. Ширшова та навчально-методичних матеріалів «Видатні діячі дніпропетровської гідробіологічної школи».

Особистий внесок здобувача. Наведені в дисертаційній роботі наукові результати та положення, що виносяться на захист, отримані здобувачем особисто. До них належать: проведення історіографічного аналізу наукової літератури та формування джерельної бази, узагальнення та систематизація матеріалів, формулювання наукових положень щодо становлення колективу дніпропетровських гідробіологів, розробка наукової біографії професора Д. О. Свіренка, обробка та узагальнення результатів, участь у впровадженні.

Апробація результатів досліджень. Основні положення та результати роботи доповідались на: 1-й Міжнародній школі-конференції «Дрейсеніди: еволюція, систематика, екологія» (м. Борок, Росія, 2008 р.); науково-практичній конференції «Вода: проблемы и решения» (м. Дніпропетровськ, 2008 р.); V з'їзді Радіобіологічного товариства України (м. Ужгород, 2009 р.), Круглому столі «Збереження культурної спадщини в інформаційному суспільстві. Слово архівістів», присвяченого 40-річчю ЦДНТА України (м. Харків, 2009 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Людина і космос» (м. Дніпропетровськ, 2010 р.); 11, 12, 13 Всеукраїнських наукових конференціях «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Київ, 2012 р., м. Конотоп, 2013 р., м. Коростень, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кірпічовські читання з історії науки і техніки» (м. Харків, 2012 р.), Вісімнадцятій Всеукраїнській конференції молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвяченій 150-річному ювілею В. І. Вернадського (м. Київ, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Водные биоресурсы, аквакультура и экология водоемов» (м. Калінінград, Росія, 2013 р.); VI міжнародній іхтіологічній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології» (м. Тернопіль, 2013 р.); V-й Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Біологічні дослідження – 2014» (м. Житомир, 2014 р.); методичних семінарах кафедри історії науки і техніки НТУ «ХПІ» (м. Харків: 30 травня 2013 р; 25 березня 2014 р.)

Публікації. Основний зміст дисертації відображено у 23 наукових публікаціях, з них: 5 статей – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному фаховому виданні, 11 – у матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 221 сторінку; з них список використаних джерел з 349 найменувань на 50 сторінках, додатки на 27 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначені об'єкт і предмет дослідження, хронологічні межі, мета і завдання, наукова новизна та практичне значення роботи.

У першому розділі «Історіографія проблеми. Джерельна база та методологія дослідження» проведено історіографічний аналіз наукової літератури, схарактеризовано методологію і джерельну базу дослідження.

На основі аналізу інформаційного матеріалу здійснено класифікацію використаної в роботі літератури за трьома групами. До першої групи залучено фундаментальні праці вітчизняних та закордонних авторів, у яких відображені історичні умови становлення та загального розвитку гідробіології, її головних напрямів, оцінка стану розвитку гідробіологічної науки у світі, що дає можливість розкрити загальний контекст розвитку гідробіології та місце у ньому вітчизняної гідробіологічної науки¹. Аналіз праць Г. Г. Вінберга, О. О. Протасова, А. Б. Авакяна, Б. К. Русева, Ф. Бушниці, І. Матоничкіна, Л. В. Шевцової, які складають першу групу, свідчить про те, що вони містять значний фактичний матеріал і дають можливість ознайомитися із суспільно-історичними обставинами процесу становлення гідробіології, як науки, її напрямів, життям та діяльністю вчених-гідробіологів та станом розвитку гідробіологічної науки у світі. Значний фактичний матеріал з цих питань одержано з «Гідробіологічного журналу», де розміщені публікації про стан гідробіологічних досліджень в окремих країнах світу, про важливі події у гідробіологічній науці, про життя та діяльність відомих вчених-гідробіологів. Однак у цих працях системний аналіз проведено не повною мірою, зокрема, відносно процесу становлення та розвитку гідробіологічної науки в Україні.

Друга група об'єднує праці В. М. Грезе, В. І. Жадіна, П. Л. Пирожникова, М. М. Смирнова, Є. А. Веселова, Л. М. Суцень, Н. М. Крючкової, В. Д. Романенка, Л. П. Брагинського, А. Є. Овечкіна, А. М. Матвієнко, Л. М. Зимбалевської, О. В. Топачевського та ін.², які безпосередньо стосуються процесу становлення та розвитку гідробіологічної науки на території

¹ Протасов А. А. Гидробиология в датах. Хронология ключевых научных событий / А.А.Протасов, М.Г.Карпинский // Морський екологічний журнал. – 2011. – Т. X. – № 3. – С. 86–100; Винберг Г. Г. Гидробиология / Г. Г. Винберг // История биологии (с начала XX века до наших дней). – М.: Наука, 1975. – С. 231–248.

² Грезе В. Н. Столетие Института биологии южных морей и развитие гидробиологии в СССР / В. Н. Грезе // Гидробиологический журнал. – 1971. – Т. VII. – №4. – С. 108-114; Гидробиологические исследования в СССР – М. : Наука, 1985. – 128 с.; Романенко В. Д. Развитие пресноводной гидробиологии на Украине (к 75-летию со дня организации Днепровской биологической станции) / В. Д. Романенко // Гидробиологический журнал. – 1985. – Т. XXI. – № 4. – С. 3–17; Романенко В. Д. Основные этапы и пути становления Института гидробиологии АН УССР (1940-1990 гг.) / В. Д. Романенко // Гидробиологический журнал. – 1990. – Т. 26. – № 3. – С. 3–8.

Російської імперії, Радянського Союзу і, зокрема, в Україні. Також були використані матеріали з таких періодичних видань, як «Рибогосподарська наука України», «Рибне господарство України» та ін.

Третя група – фундаментальні наукові праці, монографії вчених дніпропетровської гідробіологічної школи, які найбільше характеризують розвиток окремих напрямів гідробіологічної науки, а також науково-біографічна література, присвячена діяльності представників школи (Д. О. Свіренко, С. І. Рожко-Рожкевич, Г. Б. Мельников П. О. Журавель, І. П. Луб'янов та ін.)³.

Таким чином, в історіографічній науці зараз недостатньо фундаментальних досліджень, які б відображали й аналізували історію становлення та діяльності дніпропетровської гідробіологічної школи, як осередку становлення досліджень техногенно трансформованих прісноводних екосистем.

Джерельна база дослідження ґрунтується на архівних та опублікованих документах. Архівні документи містяться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, Центрального державного науково-технічного архіву (м. Харків), Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Запорізької області, архіву Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, сімейних архівів проф. П. О. Журавля, проф. І. П. Луб'янова, проф. А. І. Дворецького, доц. Ф. П. Рябова. Опрацьовано матеріали 5 архівів, 6 фондів, понад 150 справ. Частину джерельної бази становлять матеріали Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Першовчителів слов'янських Кирила і Мефодія, рукописного фонду Наукової бібліотеки ДНУ імені О. Гончара, наукових бібліотек Національного Гірничого університету, Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету та ін., а також мемуарна література, що містить спогади, листи, документи про діяльність та біографічні відомості вчених, інтерв'ювання учасників подій.

Серед опублікованих джерел найбільш цінними є «Вісники Дніпропетровської Гідробіологічної Станції», які виходили з 1929 до 1975 року. У 1929–1941 рр. вони виходили під назвою «Вісники Дніпропетровської Гідробіологічної Станції»; з 1948 року – як «Вестник научно-исследовательского института гидробиологии Днепропетровского университета». У «Вісниках» можна знайти інформацію у вигляді відомостей про організацію та участь у наукових експедиціях, конференціях, з'їздах. У деяких випадках відомості, отри-

³ Вісник Дніпропетровської Гідробіологічної Станції. Т. І. / під ред. проф. Д. О. Свіренка. – Дніпропетровське : Друкарня пам'яті «Перекопу», 1929. – 197 с.; Рожко-Рожкевич С. І. Дніпропетровський інститут гідробіології при держуніверситеті та його науководослідча робота [рукопис] – Д. : [б.в.], 1941. – 30 с.; Історія Дніпропетровського національного університету / голова редколегії проф. М. В. Поляков. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008; 308 с.; Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеса Гончара, 1918–2008 / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту. – 2008. – 596 с.; Рева А. Д. История биолого-экологического факультета Днепропетровского государственного университета / А. Д. Рева. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 1998. – 166 с.

мані з певного видання є єдиним і найважливішим джерелом для наукового вивчення теми. Як складова джерельної бази використовувалися також періодичні наукові видання в галузі гідробіології, екології, іхтіології та рибництва.

Таким чином, джерельна база дослідження дає можливість вирішити поставлені в дисертації завдання.

Дослідження здійснено на основі застосування загальнонаукових та спеціальних методів із суміжних галузей наук, шляхом вивчення широкого кола історичної і наукової літератури, з урахуванням доробку А. В. Санцевича, Р. Доєла, О. П. Реєнта, А. М. Сахарова, Б. А. Малицького, В. І. Онопрієнка, Я. С. Калакури, І. І. Колесник та інш⁴.

Узагальнення широкого кола джерел із залученням загальнонаукових, спеціально-історичних та інших методів досліджень, у тому числі методів суміжних наук, дозволило визначити напрями наукового пошуку, сформулювати завдання та підготувати висновки.

У **другому розділі** «*Об'єктивні передумови формування наукового колективу дніпропетровських гідробіологів*» проаналізовано політичні, соціально-економічні та наукові фактори, що зумовили зародження колективу. З'ясовано, що серед низки підстав для його створення головною, стала проблема дніпровських порогів, для розв'язання якої було споруджено Дніпрогес та створене Дніпровське водосховище. Роботи з оцінки особливостей гідробіологічного режиму Дніпровського водосховища стали підґрунтям формування колективу.

У *підрозділі 2.1. «Дослідження проблеми дніпровських порогів»* – висвітлено проблему дніпровських порогів, існування яких робило Дніпро, що є важливою складовою на торговому шляху з Балтійського моря у Чорне, не повністю судноплавним. Наведено поняття «пороги», надано характеристику порогів, як перепон на шляху судноплавства. Проаналізовано «додніпрогесівські» спроби розв'язання проблеми порогів: 1) будівництво гідротехнічних споруд (обвідних каналів та інш.), яке не дало покращення умов судноплавства: доводилося або проводити судна, маневруючи між порогами, або об'їжджати вигин ріки; 2) проекти, що поєднали транспортне та енергетичне використання ріки. Вперше у 1905 р. інженери Г. О. Графтіо та С. П. Максимов запропонували проблему дніпровських порогів вирішити у комплексі з питаннями виробництва електроенергії. Було підготовлено проект, де пла-

⁴ Санцевич А. В. *Методика исторического исследования* / А. В. Санцевич. – К. : Наук. думка, 1990. – 212 с.; Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Наука та наукознавство. – 1998. – № 2 (20). – С. 42–52; *Методологические вопросы науковедения* / под ред. Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Наука та наукознавство. – 1998. – № 2 (20). – С. 42–52; *Методологические вопросы науковедения* / под ред. В. И. Оноприенко. – К. : УкрИНТЭИ, 2001. – 332 с.; Мельник Л. Г. Предмет і методологія історичної науки / Л. Г. Мельник. – К. : Наук. думка, 1977. – 114 с.; Малицький Б. А. Стан досліджень проблем науки та використання наукових знань на Україні / Б. А. Малицький // Наука та наукознавство. – 2000. – Вип. 3. – С. 3–10.

нувалося перегородити порожисту ділянку Дніпра трьома греблями з електростанціями. Висувалися й інші проекти, але всі вони залишились не реалізованими.

У підрозділі 2.2. «Дніпровське водосховище - полігон досліджень дніпропетровських гідробіологів» висвітлено процес побудови Дніпрогесу, який став новим етапом у розв'язанні проблеми дніпровських порогів. Доведено, що проект будівництва Дніпрогесу в науково-технічних та соціально-економічних умовах того часу був рішенням, яке дозволяло остаточно розв'язати проблему дніпровських порогів. Наведено біографічні характеристики автора проекту Дніпрогесу І. Г. Александрова, керівника будівництва О. В. Вінтера, інших керівників Дніпробуду. Показано, що гребля Дніпрогесу мала підняти рівень води і шляхом затоплення розв'язати проблему порогів, але після її спорудження постала необхідність вивчення техногенної трансформації водної екосистеми порожистої ділянки Дніпра. З'ясовано, що фактори техногенної трансформації прісноводної екосистеми, які зумовили формування наукового колективу в початковий період, в подальшому відіграли важливе значення у формуванні головного напряму діяльності колективу науковців – комплексного вивчення техногенно-трансформованих прісноводних екосистем.

У третьому розділі «Заснування нового наукового напряму – гідробіології водосховищ та наукового колективу дніпропетровських гідробіологів (1927–1941 рр.)» проаналізовано процес становлення наукового колективу, який у період 1927–1941 рр. проводив гідробіологічні дослідження процесів техногенної трансформації водної екосистеми колишньої порожистої частини Дніпра, що виникла після будівництва Дніпрогесу.

У підрозділі 3.1. «Організаційні та наукові засади формування колективу дніпропетровських гідробіологів» зазначається, що створення колективу було зумовлене, в основному, завданнями гідробіологічної оцінки наслідків побудови Дніпрогесу. Підкреслюється, що заснована в серпні 1927 року Дніпропетровська державна гідробіологічна станція стала базою формування колективу дніпропетровських науковців-гідробіологів. Зазначається, що 15 березня 1928 року, першим директором станції на конкурсній основі було затверджено видатного українського гідробіолога, проф. Дмитра Онисифоровича Свіренка.

У підрозділі 3.2. «Д. О. Свіренко; заснування колективу дніпропетровських гідробіологів» висвітлена науково-організаційна діяльність вченого, його здобутки, як фундатора наукового колективу. Аналіз архівних матеріалів дозволив виявити малодосліджені документи, які підкреслюють важливість «додніпрогесівського» періоду для подальшої діяльності вченого. Зазначається, що становлення Д. О. Свіренка відбувалося у Харківському університеті, де він розпочав дослідження альгофлори ставків, як типових представників стоячих водойм. Показано, що дослідження катеринославського (1918–1923 рр.), одеського (1923–1927 рр.) періодів діяльності, захист дисер-

тації на ступінь доктора ботаніки (1924 р.) та доповідь на IV Міжнародному лімнологічному конгресі у Римі (1927 р.) значною мірою збагатили науковий потенціал вченого. Доведено, що заснування в серпні 1927 року Дніпропетровської державної гідробіологічної станції і призначення Д. О. Свіренка її першим директором стало початком нового, «дніпрогесівського» періоду діяльності вченого. Підкреслено роль проф. Д. О. Свіренка у формуванні плеяди вчених-гідробіологів: полярника, академіка П. П. Ширшова, (гідробіологія арктичних морів, океанологія), проф. Г. Б. Мельникова (космічна гідробіологія), проф. П. О. Журавля (роботи зі збагачення кормової бази риби), член-кореспондента АН Молдавської ССР, директора Інституту зоології Молдавської ССР М. Ф. Ярошенка та ін. Проаналізовано хід експедиційних досліджень процесів формування Дніпровського водосховища, який показав докорінну трансформацію всіх компонентів прісноводних екосистем порожистої частини Дніпра (планктон, бентос, іхтіофауна, вища водна рослинність та ін.).

У підрозділі 3.3. «Підсумки вивчення дніпропетровськими гідробіологами процесів формування Дніпровського водосховища (1927 – 1941 рр.)» доведено, що, спираючись на результати експедиційних досліджень, дніпропетровські гідробіологи заснували новий напрямок гідробіології – гідробіологія водосховищ. Підкреслено, що період з 1927 до 1941 рр. став **першим періодом** діяльності дніпропетровських гідробіологів. Нові факти з життя та діяльності проф. Д. О. Свіренка, введені до наукового обігу, дають можливість стверджувати, що проф. Д. О. Свіренко став засновником та лідером колективу в цей період. Зазначається, що теоретичною основою гідробіології водосховищ стало положення про те, що фундаментальні зміни гідрологічного, гідрохімічного та гідробіологічного режимів первинного водоймища (порожистої ділянки Дніпра), зумовлені техногенним впливом (спорудженням Дніпрогесу), викликали докорінні зміни у кількісному та якісному стані всіх біотичних складових водних екосистем новоствореного водоймища (Дніпровського водосховища): планктону, бентосу, перифітону, вищої водної рослинності, іхтіофауни і т. д. Означені зміни техногенно-трансформованих водних екосистем майже завжди носять негативний характер. У подальшому гідробіологія водосховищ розвинулась у гідробіологію техногенно-трансформованих прісноводних екосистем.

У четвертому розділі «Виокремлення нових наукових напрямів досліджень дніпропетровськими гідробіологами техногенно-трансформованих прісноводних екосистем (1943–1991 рр.)» висвітлено діяльність учнів та послідовників проф. Д. О. Свіренка, які протягом 1943 – 1991 рр. продовжили гідробіологічні дослідження екосистем штучних водойм та заснували низку нових напрямів гідробіології.

У підрозділі 4.1. «Дослідження Каховського, Дніпродзержинського водосховищ, водосховищ Криму та Кривбасу: 1943–1960 рр.» доведено, що дніпропетровські гідробіологи під час досліджень новостворених штучних водо-

йм (Каховського, Дніпродзержинського водосховищ, водосховищ Криму, Кривбасу та ін.) продовжили розробку гідробіології водосховищ, при цьому суттєво вдосконалили ряд методик, започаткованих під керівництвом проф. Д. О. Свіренка. З 1946 р. під керівництвом проф. Петра Олексійовича Журавля розгортаються роботи зі збагачення кормової бази риби шляхом акліматизації представників лимано-каспійської фауни. З'ясовано, що при проведенні під керівництвом проф. Сергія Петровича Федія (1914–1981 рр.) перед проектних гідробіологічних та іхтіологічних досліджень акваторії майбутнього Каховського водосховища особлива увага приділялася санітарно-гідробіологічній оцінці акваторії майбутнього водосховища. Після створення Каховського водосховища відбулося різке зменшення біорізноманіття гідробіонтів та випадіння значної кількості видів іхтіофауни, в першу чергу осетрових. Підкреслено актуальність прогнозу-перестороги С. П. Федія, віднайдену в науковому звіті за 1952 рік (ще до заповнення майбутнього водосховища), про можливість перетворення Каховського водосховища на відстійник-накопичувач промислових і господарсько-побутових скидів, що і відбулося в наступні роки. Зазначається, що під час проведення досліджень з проектування та будівництва Дніпродзержинської ГЕС, водосховищ Криму та Кривбасу було продовжено вдосконалення методик досліджень штучних водойм. Аналіз досліджень дніпропетровських гідробіологів 1943–1960 рр. дає можливість схарактеризувати ці роки, як *другий період* діяльності колективу, період подальшого удосконалення та розвитку гідробіологічних досліджень техногенно-трансформованих прісноводних екосистем. Естафету лідерства у колективі після смерті проф. Д. О. Свіренка підхопив його учень і послідовник проф. Георгій Борисович Мельников (22. 01. 1904 – 11. 05. 1973 рр.).

У підрозділі 4.2. «Становлення та розвиток космічної, технічної гідробіології та прісноводної радіоекології: 1960–1975 рр.» висвітлюється новий рівень розвитку наукового колективу в період 1960–1975 рр., який характеризується виходом за межі вже сформованої парадигми, заснуванням або значним розвитком низки принципово нових напрямів гідробіологічної науки: космічної, технічної гідробіології та прісноводної радіоекології.

Підкреслено, що заснування та розвиток космічної гідробіології дніпропетровськими вченими пов'язаний з роботами проф. Г. Б. Мельникова. Зазначається, що у 1961 році він ініціював створення першої в Україні лабораторії космічної гідробіології, де під його керівництвом була розроблена оригінальна методика вивчення дії екстремальних космічних факторів (космічного опромінення, невагомості тощо) на поведінку гідро біонтів. У 1965 році в доповіді на I з'їзді Всесоюзного гідробіологічного товариства проф. Г. Б. Мельников сформулював проблематику, методологію та завдання космічної гідробіології і шляхи її подальшого розвитку.

Відзначається значний внесок дніпропетровських гідробіологів, що працювали під керівництвом проф. Івана Павловича Луб'янова, у розвиток технічної гідробіології. Однією з характерних ознак техногенно-трансформо-

ваних прісноводних екосистем є спалахоподібне розмноження окремих видів. У Дніпровському водосховищі після докорінної зміни гідрологічного режиму в результаті будівництва Дніпрогесу склалися сприятливі умови для масового розмноження двостулкового моллюску дрейсени. Дніпропетровськими гідробіологами було розроблено низку ефективних методів захисту гідроспоруд від біообрастання, таких, як захисний електрофільтр (1958–1961 р.), катодний захист (1962 р.), електрогідравлічний ефект (ЕГЕ) (тобто потужний (10–20 кВ) електричний розряд у воді), ультразвук та ін. Підкреслено, що пріоритет у дослідженнях з захисту гідроспоруд від біообрастання та біокорозії і на сьогоднішній день зберігається за роботами дніпропетровських гідробіологів, яких очолював проф. І. П. Луб'янов.

Доведено, що основи, нового наукового напрямку в Україні – прісноводної радіоекології – були закладені та значною мірою розвинуті у роботах дніпропетровських гідробіологів, які працювали під керівництвом проф. І. П. Луб'янова. Першу робота дніпропетровських радіоекологів з цієї тематики – «Об изучении радиоактивности донных животных пресноводных водоёмов» надруковано у науковому виданні «Радиобиология», 1962 р.

Період 1960–1975 рр. став *третім періодом* діяльності дніпропетровських гідробіологів, періодом формування низки принципово нових фундаментальних та прикладних напрямів гідробіологічної науки, які актуальні й сьогодні. Лідером колективу в цей період був проф. Г. Б. Мельников.

У підрозділі 4.3. «Розробка технологій індустріального рибництва; моніторинг екологічного стану водних екосистем Придніпров'я (1975–1990 рр.)» доведено, що продовженням та розвитком генерального напрямку роботи дніпропетровських гідробіологів з досліджень техногенно-трансформованих прісноводних екосистем у період 1975 – 1991 рр. стало їх зосередження на двох магістральних новаторських напрямках: індустріальному рибництві та екологічному моніторингу водойм Придніпров'я (проблема чистої води у водосховищах).

Показано, що під керівництвом проф. Анатолія Івановича Дворецького, було розроблено технології індустріального рибництва цінних видів риби на підігрітих скидних водах енергетичних об'єктів (Придніпровської ДРЕС), що стало прикладом позитивного використання факторів техногенної трансформації екосистем (підігрітих скидних вод енергетичних об'єктів). В основі цих технологій – фізіолого-біохімічні механізми температурної активації обміну у риби, що дозволяє скоротити період вирощування товарної рибної продукції. Проф. А. І. Дворецький взяв естафету лідерства в колективі. В 1978 р. за короткий період було споруджено Придніпровське тепловодне рибне господарство. Використовуючи теплу скидну воду Придніпровської ДРЕС, господарство з весни до осені вирощувало коропа, а в зимовий період – товарну форель. Зазначено, що лабораторія тепловодного рибництва була єдиною науковою установою в Україні, де розроблялися та вдосконалювалися технології індустріального вирощування багатьох видів риби (коропа, каналного сома, тиліпії та ін.).

Підкреслено, що в результаті проведених комплексних науково-дослідних і науково-практичних робіт у рибному господарстві Дніпропетровської області був створений новий напрямок – індустріальне рибництво. Зазначено, що іншим магістральним напрямом діяльності колективу в означений період був екологічний моніторинг стану водойм техногенно-навантаженого Придніпров'я. Важливим здобутком дніпропетровських гідробіологів цього періоду слід назвати розроблення обґрунтувань для заснування Дніпровсько-Орільського заповідника, розташованого в самому серці промислової агломерації, між містами Дніпропетровськ та Дніпродзержинськ. Заповідник дав можливість для спостережень впливу техногенних факторів регіону на довкілля, а також для збереження багатьох видів рослин і тварин, що зникають.

Таким чином, період 1975–1990 рр. став *четвертим періодом* діяльності дніпропетровських гідробіологів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано науково-теоретичне та практичне значення досягнень дніпропетровських учених-гідробіологів в окремих напрямках фундаментальних та прикладних наук, що дозволило зробити наступні висновки:

1. Історіографічний аналіз наукової літератури свідчить, що становлення та розвиток дніпропетровської гідробіологічної школи, яка спеціалізується на дослідженні техногенно-трансформованих прісноводних екосистем, не були предметом окремого наукового дослідження. Завдяки опрацюванню документів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління, Центрального державного науково-технічного архіву (м. Харків), Державного архіву Дніпропетровської області, Державного архіву Запорізької області, архіву Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, особистих архівів проф. П. О. Журавля, проф. І. П. Луб'янова, проф. А. І. Дворецького, доц. Ф. П. Рябова сформовано джерельну базу дисертаційного дослідження. Залучено мемуарну літературу, яка містить спогади родин, рукописи наукових праць, листи, документи про діяльність та біографічні відомості вчених, інтерв'ювання учасників подій. Показано історичний шлях поступу гідробіологічної науки в Україні.

2. Встановлено, що проблема дніпровських порогів, які протягом багатьох століть перешкоджали суцільній навігації по Дніпру, була успішно вирішена у 30-ті рр. ХХ ст. в результаті будівництва Дніпрогесу. Однак докорінна зміна гідрологічного режиму Дніпра після появи Дніпрогесу могла б стати непрогнозованим впливом людини на довкілля. Масштабність будівництва та потужність такого впливу зумовили появу ініціативи проф. Д. О. Свіренка про необхідність дослідження трансформації гідробіологічного стану Дніпра в післядніпрогесівський період. У серпні 1927 року була заснована Дніпропетровська державна гідробіологічна станція, на базі якої виник і сформувався колектив дніпропетровських вчених-гідробіологів.

3. Показана науково-організаторська діяльність проф. Д. О. Свіренка як засновника комплексних гідробіологічних досліджень впливу будівництва Дніпрогесу на природне водне середовище та процесу формування першої великої штучної водойми на Дніпрі – Дніпровського водосховища, а також як організатора та першого директора Дніпропетровської державної гідробіологічної станції. Це стало основою формування колективу дніпропетровських вчених-гідробіологів та фундаментом становлення нового напрямку гідробіології – гідробіології водосховищ (гідробіології техногенно-трансформованих прісноводних екосистем). Зокрема, експедиційна діяльність колективу, очолюваного Д. О. Свіренком у «додніпрогесівський» та «післядніпрогесівський» періоди, дозволила підготувати повний опис фізико-хімічних та біологічних особливостей водних екосистем колишньої порожистої частини Дніпра, трансформованої в екосистему новоствореної водойми – Дніпровського водосховища. Роботи дніпропетровських гідробіологів цього періоду були першими дослідженнями такого типу в Україні.

4. Виявлено, що на початковому етапі своєї наукової діяльності видатний вчений-гідробіолог, полярник, академік АН СРСР П. П. Ширшов був тісно пов'язаний із діяльністю колективу дніпропетровських вчених-гідробіологів, які мали вагомий вплив на становлення наукового світогляду майбутнього академіка. Підкреслена роль професора Д. О. Свіренка як вчителя та наставника П. П. Ширшова в процесі його формування, як фахівця-гідробіолога. Напрями наукових досліджень, розпочаті П. П. Ширшовим під час роботи у колективі дніпропетровських гідробіологів, були розвинуті вченим у подальші роки.

5. Відзначено, що в подальшому учні та послідовники проф. Д. О. Свіренка значно розширили географію та проблематику досліджень. Уточнення наукових біографій Г. Б. Мельникова, П. О. Журавля, І. П. Луб'янова, С. П. Федія та ін. показало, що результати вивчення процесів формування Каховського і Дніпродзержинського водосховищ на Дніпрі, гідробіологічного стану річок Донбасу (водопостачання Донбасу), Приазов'я (рибогосподарське використання), водоакумулюючих водосховищ Криму (водопостачання), ретельна характеристика стану водних екосистем Придніпров'я стали вагомим внеском до знань гідробіологічної науки. Дніпропетровськими гідробіологами були засновані або значно поглиблені новаторські напрями гідробіології: космічна гідробіологія (Г. Б. Мельников):

- перша в Україні лабораторія космічної гідробіології (1961);
- прісноводна радіоекологія (І. П. Луб'янов) – перша в Україні публікація з прісноводної радіоекології (1962);
- технічна гідробіологія (І. П. Луб'янов) – розробка методів боротьби з біообрастанням (дрейсеною та ін.) та біокорозією у новоствореному Дніпровському водосховищі;
- водна токсикологія (С. П. Федій); розширення кормової бази риб шляхом акліматизації лиманно-каспійської фауни (П. О. Журавель);

– індустріальне рибництво – технологія вирощування риби на підігрітих скидних водах Придніпровської ДРЕС (Придніпровське тепловodne рибне господарство) (1978).

Означені роботи на новому етапі продовжили дослідження з гідробіології техногенно-трансформованих прісноводних екосистем, розпочаті у період 1927–1941 рр. під керівництвом проф. Д. О. Свіренка.

6. Узагальненням широкого кола наукової та спеціальної літератури вперше запропоновано періодизацію становлення і розвитку діяльності дніпропетровських гідробіологів, де виділено чотири основних періоди:

– I період (1927–1941 рр.) – період комплексного гідробіологічного вивчення наслідків побудови Дніпрогесу та процесів формування першої великої водойми на Дніпрі – Дніпровського водосховища. Ці дослідження дозволили розробити методологію гідроекологічного вивчення техногенно-трансформованих прісноводних екосистем та сформуванню новий науково обґрунтований напрямок гідробіології – гідробіологію водосховищ, тобто гідробіологію техногенно-трансформованих прісноводних екосистем. Встановлено, що ці роботи були першими дослідженнями такого типу, як в Україні, так і на території Радянського Союзу. Нові факти з життя та діяльності проф. Д. О. Свіренка введені до наукового обігу дають можливість стверджувати, що засновником та лідером колективу в період 1927–1941 рр. був проф. Д. О. Свіренко;

– II період (1943–1960 рр.) – розвиток та удосконалення методики гідробіологічного вивчення техногенно-трансформованих прісноводних екосистем Каховського, Дніпродзержинського водосховищ та водосховищ Криму і Кривбасу. Естафету лідерства у II період підхопив проф. Г. Б. Мельников;

– III період (1960–1975 рр.) – формування низки принципово нових фундаментальних та прикладних напрямів гідробіологічної науки, які актуальні й сьогодні. У цей період закладаються підвалини космічної гідробіології (Г. Б. Мельников), прісноводної радіоекології (І. П. Луб'янов), проводяться інтенсивні дослідження з технічної гідробіології (І. П. Луб'янов), тепловодного рибництва та інших напрямів. Лідером колективу в період 1960–1975 рр. був проф. Г. Б. Мельников;

– IV період (1975–1990 рр.) – виокремлення двох магістральних новаторських на той час напрямів гідробіології, зокрема, перший напрям – розробка теоретичних питань та технологій індустріального рибництва та другий, екологічний напрям – моніторинг екологічного стану водних екосистем Придніпров'я. Лідером колективу в цей період був проф. А. І. Дворецький.

7. Обґрунтовано, що діяльність наукового колективу дніпропетровських вчених-гідробіологів впродовж 30 – 90-х рр. ХХ ст. за всіма ознаками дозволяє кваліфікувати цей науковий колектив, як «дніпропетровську гідробіологічну школу техногенно-трансформованих прісноводних екосистем». Масштабність наукових досягнень представників школи дає підстави характеризувати її, як визначне явище гідробіологічної науки України 30–90-х рр. ХХ ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Байдак Л. А.* Гидроэкология Приднепровья: история, современное состояние, перспективы / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак, П. И. Ломакин. – Днепропетровск : Гамалія, 2010. – 111 с.

Здобувачем висвітлена історія гідроекологічних досліджень Придніпров'я.

2. *Байдак Л. А.* Життя та діяльність видатного українського гідробіолога Д. О. Свіренка. «Додніпрогесівський» період (1888–1928 рр.) / Л. А. Байдак // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків : Колегіум, 2012. – Вип. 46. – С. 211–214.

3. *Байдак Л. А.* Діяльність видатного українського гідробіолога Д. О. Свіренка в період побудови Дніпрогесу (1927–1941 рр.) / Л. А. Байдак // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки». – Д. : Вид-во ДНУ ім. О. Гончара, 2013. – Т. 21. – № 1/2. – С. 126–132.

4. *Байдак Л. А.* Д. О. Свіренко. Підсумки вивчення гідроекологічних наслідків побудови Дніпрогесу (1927–1941 рр.) / Л. А. Байдак // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків : Колегіум, 2013. – Вип. 47. – С. 200–205.

5. *Байдак Л. А.* Засновник прісноводної радіоекології в Україні І. П. Лубянов. Сучасний стан та перспективи подальшого вивчення радіоекології Дніпровського водосховища / Л. А. Байдак // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Серія «Історія науки і техніки». – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – №48 (1021). – С. 17–23.

6. *Байдак Л. А.* Становлення та розвиток Дніпропетровської гідробіологічної школи: дослідження техногенно-трансформованих екосистем Дніпровського водосховища (1927–1941 рр.) / Л. А. Байдак, А. І. Дворецький // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки». – Д. : Вид-во ДНУ ім. О. Гончара, 2014. – Т. 22. – № 1/2. – С. 111–121.

Здобувачем проаналізоване становлення та розвиток дніпропетровської гідробіологічної школи у період 1927–1941 рр.

7. *Байдак Л. А.* Родом из Днепрпетровска. Академик, Герой, мореплавателъ – П. П. Ширшов / Л. А. Байдак // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов – Курск, 2014. – № 8. Август. – С. 33–39.

8. *Байдак Л. А.* З історії гідробіологічних досліджень південно-східного регіону України. Космічна гідробіологія / А. І. Дворецький, Л. А. Байдак, Ф.П. Рябов // Екополіс. – Днепропетровск, 2007. – № 1 (16). – С. 49–56.

Здобувачем висвітлена історія гідробіологічних досліджень південно-східного регіону України

9. *Байдак Л. А.* Екологічні проблеми Дніпровського (Запорізького) водосховища у ретроспективі й на сучасному етапі. Історія створення та вивчення / Л. А. Байдак, А. І. Дворецький // Біорізноманіття водних екосистем: проблеми і шляхи вирішення: матеріали Всеукр. конф. з міжнар. участю

(ДНУ ім. О. Гончара, Дніпропетровськ, Україна, 2–3 жовтня 2008 р.). – Дніпропетровськ, 2008. – С. 51–54.

Здобувачем проаналізовано історію створення та вивчення Дніпровського водосховища

10. Байдак Л. А. Роль днепропетровской гидробиологической школы в изучении биологии дрейссены и развитии технической гидробиологии / А.И. Дворецкий, Л. А. Байдак // Дрейссениды: эволюция, систематика, экология: лекции и материалы докладов 1-й Международной школы-конференции. – Борок, 2008. – С. 3–9.

Здобувачем розкрита роль дніпропетровської гідробіологічної школи у вивченні біології дрейсени та розвитку технічної гідробіології

11. Байдак Л. А. З історії радіоекологічних досліджень в ДНУ / Л. А. Байдак // Мат-лы VIII Междунар. науч-практ. конф. «Вода: проблемы и решения». – Дніпропетровськ, 2008. – С. 208–213.

12. Байдак Л. А. Историчний огляд та перспективи розвитку радіоекологічної школи Дніпропетровського національного університету / Л. А. Байдак, Г. С. Білоконь // Матеріали V з'їзду Радіобіологічного товариства України (Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна, 15–18 вересня 2009 р.). – Ужгород, 2009. – С. 35–36.

Здобувачем проведено історичний огляд розвитку радіоекологічної школи Дніпропетровського університету, як складової частини дніпропетровської гідробіологічної школи

13. Байдак Л. А. Перспективи аквакультури в умовах космічних польотів / А. І. Дворецкий, Л. А. Байдак // Рибогосподарська наука України. – 2009. – № 2 (8). – С. 15–20.

Здобувачем проаналізовані роботи дніпропетровської гідробіологічної школи з космічної гідробіології

14. Байдак Л. А. Індустріальна аквакультура Дніпропетровської області: історія, досягнення, перспективи / А. І. Дворецкий, М.А. Сидоров, Л.А. Байдак // Рибогосподарська наука України. – 2009. – №4 (10). – С. 4–10.

Здобувачем висвітлені роботи дніпропетровської гідробіологічної школи з індустріального рибництва

15. Байдак Л. А. Ихтиологические и рыбохозяйственные исследования водоемов юго-востока Украины в ретроспективе и на современном этапе / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак // «Збереження культурної спадщини в інформаційному суспільстві. Слово архівістів»: матеріали Круглого столу. – Харків, 2010. – С. 24–27.

Здобувачем висвітлені іхтіологічні й рибогосподарські дослідження водойм південного сходу України

16. Байдак Л. А. Днепропетровская гидробиологическая школа. Предпосылки создания / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак // Рибе господарство України. – 2010. – № 3 (68). – С. 49–56.

Здобувачем проаналізовані передумови виникнення дніпропетровської гідробіологічної школи

17. Байдак Л. А. Днепропетровская гидробиологическая школа. Довоенный период (1927–1941 гг.) / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак // Рыбное хозяйство Украины. – 2010. – № 6 (70). – С. 53–60.

Здобувачем проаналізований розвиток дніпропетровської гідробіологічної школи у період 1927-1941 рр.

18. Байдак Л. А. Днепропетровская гидробиологическая школа. Послевоенный период и период восстановления народного хозяйства СССР (1945–1960 гг.) / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак // Рыбное хозяйство Украины. – 2011. – № 2 (73). – С. 64–72.

Здобувачем з'ясовані нові факти у розвитку дніпропетровської гідробіологічної школи у післявоєнний період (1945-1960 рр.).

19. Байдак Л. А. Днепропетровская гидробиологическая школа. Период 1960 – 1975 гг. / А. И. Дворецкий, Л. А. Байдак // Рыбное хозяйство Украины. – 2011. – № 3 (74). – С. 44–51.

Здобувачем узагальнено розвиток дніпропетровської гідробіологічної школи у період 1960-1975 рр.

20. Байдак Л. А. Видатний представник Дніпропетровської гідробіологічної школи проф. Г. Б. Мельников: заснування космічної гідробіології / Л. А. Байдак // Матеріали 11-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». – Київ, 2012. – С. 233–235.

21. Байдак Л. А. Ректор, вчений, педагог професор Георгій Борисович Мельников / Л. А. Байдак // Вісімнадцята Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 150-річному ювілею В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 7–10.

22. Байдак Л. А. История изучения техногенно-трансформированных экосистем, аквакультуры и экологии водоемов Среднего Приднепровья / Л. А. Байдак А. И. Дворецкий, А. С. Кириленко // Научная конференция «Водные биоресурсы, аквакультура и экология водоемов». – Калининград, 2013. – С. 20–22.

Здобувачем виявлено маловідомі матеріали з історії вивчення техногенно-трансформованих прісноводних екосистем

23. Байдак Л. А. Роль Дніпропетровської гідробіологічної школи у розвитку прісноводної гідробіології в Україні. Історіографічний аналіз / Л. А. Байдак, А. І. Дворецкий // Матеріали 13-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». – Київ, 2014. – С. 15–19.

Здобувачем проведено історіографічний аналіз ролі дніпропетровської гідробіологічної школи у розвитку прісноводної гідробіології в Україні

АНОТАЦІЇ

Байдак Л. А. Становлення та діяльність дніпропетровської гідробіологічної школи техногенно трансформованих прісноводних екосистем (30-ті – 90-ті рр. ХХ ст.). На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки і техніки. – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, 2014.

Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, присвяченим висвітленню основних етапів наукової діяльності дніпропетровської гідробіологічної школи: дослідження техногенно-трансформованих прісноводних екосистем впродовж 1930–1990 рр.

Показано процес формування наукового колективу, який першим у межах Радянського Союзу та одним з перших у світі розпочав дослідження трансформації прісноводних екосистем, що є актуальним у сучасних умовах стрімкого погіршення стану водних екосистем. Вперше запропонована періодизація становлення і розвитку дніпропетровської гідробіологічної школи, виділено чотири основні періоди.

Виявлено, що різні періоди розвитку лідерами дніпропетровської гідробіологічної школи були такі видатні вчені, як Д. О. Свіренко (1927–1941 рр.), Г. Б. Мельников (1944–1973 рр.), А. І. Дворецький (з 1976 р.). Показано, що початковий період наукової діяльності видатного вченого-гідробіолога, поляричника, академіка П. П. Ширшова мав вагомий вплив на становлення наукового світогляду вченого в майбутньому.

Окреслено основні теоретичні й практичні надбання вчених, одержані при дослідженні Каховського і Дніпродзержинського водосховищ на Дніпрі, річок Донбасу і Приазов'я, водоакумулюючих водосховищ Криму, водних екосистем Придніпров'я. Окреслені новаторські напрями наукових досліджень, започатковані науковцями гідробіологічної школи, зокрема, дослідження розвитку технічної, космічної гідробіології та прісноводної радіоекології в Україні.

Ключові слова: гідробіологія, наукова школа, біографістика вчених, розвиток гідробіології, дніпропетровська гідробіологічна школа, Д. О. Свіренко, П. П. Ширшов.

Байдак Л. А. Становление и деятельность днепропетровской гидробиологической школы техногенно трансформированных пресноводных экосистем (30-е – 90-е гг. ХХ ст.). На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07. – история науки и техники. – Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», Харьков, 2014.

Поставлены и выполнены следующие задания: выявить степень разработанности исследуемой научной проблемы в историографии и проанализи-

ровать состояние и характер источниковой базы; раскрыть и обосновать предпосылки возникновения днепропетровской гидробиологической школы; охарактеризовать основные этапы деятельности днепропетровской гидробиологической школы, разработать периодизацию ее развития; выяснить личностный вклад Д. О. Свиренко в создание и дальнейшее развитие Днепропетровской государственной гидробиологической станции и днепропетровской гидробиологической школы, осветить малоизвестные факты и события его жизни и научной деятельности; раскрыть условия формирования и развития научного мировоззрения академика П. П. Ширшова в период его деятельности в днепропетровской гидробиологической школе и их влияние на его дальнейшую деятельность; выяснить значимость деятельности учеников

Д. О. Свиренко в основании новаторских направлений научных исследований в области гидробиологии в Украине; исследовать деятельность и проанализировать вклад днепропетровских ученых в развитие исследований Каховского, Днепродзержинского водохранилищ и водохранилищ Приазовья, Крыма; исследовать состояние водных экосистем Приднепровья, развитие технической, космической гидробиологии и пресноводной радиоэкологии в Украине.

Впервые осуществлена историческая реконструкция процессов становления и дальнейшего развития днепропетровской гидробиологической школы с 30-х до 90-х годов XX ст., которая стала инициатором исследований техногенно-трансформированных пресноводных экосистем.

Предложена периодизация деятельности школы; выделено четыре основных периода. Выявлено, что на разных периодах развития лидерами днепропетровской гидробиологической школы были такие признанные ученые, как Д. О. Свиренко (1927–1941 гг.), Г. Б. Мельников (1944–1973 гг.), А. И. Дворецкий (с 1976 г.). Впервые обосновано значение деятельности профессора Д. О. Свиренко для основания научных исследований по гидробиологии водохранилищ.

Показано, что начальный период научной деятельности выдающегося ученого-гидробиолога, полярника, академика П. П. Ширшова оказал весомое влияние на становление научного мировоззрения ученого в будущем. Показано, что последователи проф. Д. О. Свиренко стали основателями новых научных направлений в гидробиологической науке.

Раскрыты основные направления научной деятельности; определена роль идей, выдвинутых научной школой для развития ряда направлений гидробиологической науки: гидробиологии водохранилищ, космической гидробиологии, технической гидробиологии, пресноводной радиоэкологии, водной токсикологии, промышленного рыбоводства, обогащения кормовой базы рыб. кормовой. Раскрыто влияние научных исследований по гидробиологии водохранилищ (Днепровского, Каховского, Днепродзержинского), водохранилищ Крыма, Кривбаса и других водоемов Украины для решения заданий экологической безопасности в Украине и сохранения окружающей среды.

Подчеркнута роль днепропетровских гидробиологов в разработке обоснования для основания Днепроовско-Орельского заповедника в центре промышленного Приднепровья для наблюдения за влиянием техногенных факторов на окружающую среду, а также сохранения многих видов исчезающих водяных растений и животных. Масштабность научных исследований, проведенных представителями днепропетровской гидробиологической школы, позволяет охарактеризовать ее, как выдающееся явление гидробиологической науки Украины 30-90 гг. XX ст.

Ключевые слова: гидробиология, научная школа, биографистика ученых, развитие гидробиологии, днепропетровская гидробиологическая школа, Д. О. Свиренко, П. П. Ширшов.

Baydak LA. Formation and activity of the Dnepropetrovsk hydrobiological school: a study of man-caused transformed freshwater ecosystems (30-90s of XX century). Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.07 - History of Science and Technology. - National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, 2014.

The thesis is a complex research, devoted to coverage of the main stages of scientific Dnepropetrovsk hydrobiological school: a study of man-caused transformed freshwater ecosystems throughout the 1930 – 1990s.

The work reflects the process of the research team formation. For the first time the periodization of formation and development of the Dnepropetrovsk hydrobiological school is proposed and four main periods are highlighted. It is revealed that such recognized scholars as D.A. Svirenko (1927–1941), G.B. Melnikov (1944–1973) A.I. Dvoretzky (from 1976) were leaders of Dnepropetrovsk hydrobiological school at different periods of its development. It is shown that the initial period of the scientific work of the famous scientist-hydrobiologist, polar, academician P.P. Shirshov had a significant influence on the formation of a scientific outlook of the scientist in the future.

The basic theoretical and practical achievements received by scientists in the study of Kakhovskoe and Dniprodzerghinskoe reservoirs located upon the Dnieper river; rivers of Donbass and Pryazov'ye, water-accumulating reservoirs of the Crimea, water ecosystems of Prydniprov'ye are outlined. Innovative areas of research, started by scientists from the hydrobiological school, in particular, the study of technical, space hydrobiology and freshwater radioecology in Ukraine are designated.

Key words: hydrobiology, scientific school, the scientists biografica, the development of Hydrobiology, Dnepropetrovsk hydrobiological school, D.O. Svirenko, P.P. Shirshov.

То аигаг

Підп до друку 29.07.2015 р. Формат 60 × 84 / 16. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр.
Зам. № . Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
ТОВ «Підручник НТУ «ХП»,
вул. Фрунзе, 21, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3656 від 24.12.2009 р.